

#09 Moerassen

Toon Van Daele¹, Luc De Bruyn¹, Myriam Dumortier¹, Gisèle Weyembergh¹,
 Désiré Pealinckx¹, Carine Wils¹, Ann Ronse²

- ▣ **Belangrijke knelpunten voor de ontwikkeling van moerasgebieden blijven bestaan: vermessing, verzuring, verdroging en habitatverlies.**
- ▣ **De zure nutriëntenarme moerasgebieden zijn erg kwetsbaar en worden bedreigd vanwege de hoge nutriëntenbelasting, zowel fosfaten als nitraten in het oppervlakte- en grondwater.**
- ▣ **De meerderheid van de typische moerasvogels gaan er licht op vooruit. Enkele kwetsbare soorten met specifieke eisen voor habitatkwaliteit doen het echter minder goed.**
- ▣ **De toepassing van de Europese Kaderrichtlijn Water zal een belangrijke rol spelen in het herstellen en behoud van de hydrologische standplaatsvereisten in moerasgebieden.**

	Trend broedvogels van moerassen (1990-2002)	
	Trend zoogdieren van moerassen	
	Oppervlakte moerashabitat uit Bijlage I van de Habitatrichtlijn	

Moerassen vormen een zeer heterogene groep biotopen die een overgangszone vormen tussen open water en land. Ze worden gekenmerkt door zeer natte condities: een hoog waterpeil (nagenoeg gelijk met het maaiveld), anaërobe condities in de bodem en geregeld overstromingen. Het waterpeil, de waterbeweging, het bodemtype, de oorsprong van het water en de verblijftijd van het grondwater bepalen in hoge mate het moerastype. Moerasgebieden zijn zeer kwetsbaar voor verzuring, vermessing, verdroging, habitatverlies en de achteruitgang van de habitatkwaliteit.

Uit de chemische analyses van het grondwater in natuurgebieden blijkt, dat het gehalte fosfaten in heel wat gebieden vrij hoog kan zijn (zie hoofdstuk 18 Vermesting), ook in moerasgebieden. Voor voedselarme en veelal zure moerasgebieden is de combinatie van hoge atmosferische nitraatdepositie en de beschikbaarheid van fosfaat nefast. De hoge fosfaatconcentraties zijn verontrustend voor het beheer op langere termijn. In veel gebieden komt een grote fosfaatbeschikbaarheid samen voor met een grote biomassa-aangroei tijdens het groeiseizoen. Voor nitraat is die associatie minder duidelijk [117, 1]. De grotere nutriëntenbeschikbaarheid versnelt het verlandingsproces. Dat vereist intensief beheer dat in grote mate gericht is op het terugdringen van dit verlandingsproces.

01 Toestand

1.1 Broedvogels

Voor de broedvogels van de Vlaamse moerasgebieden kon een trendanalyse uitgevoerd worden, gebaseerd op de nieuwe broedvogelatlas [373] en de tellingen van de kolonievogels en zeldzame broedvogels [16, 398]. Voor de analyse worden de patronen vergeleken uit de periode van 1990 tot 2002. De soorten werden ingedeeld in 5 categorieën van sterke achteruitgang tot sterke vooruitgang. De veranderingen worden geïllustreerd aan de hand van de verschuiving van het aantal soorten per categorie (figuur 9.1).

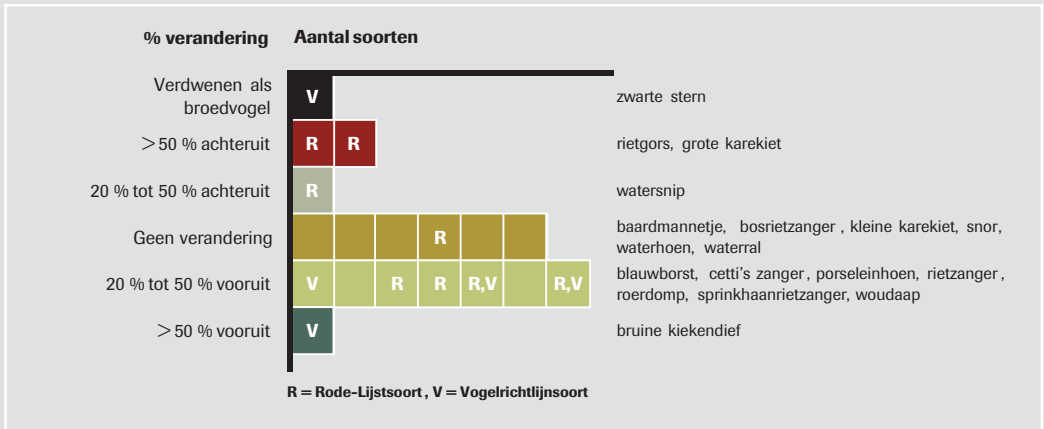
Globaal genomen gaat de toestand van de moerasvogels er lichtjes op vooruit. Toch zijn er soorten die het niet zo goed doen. De zwarte stern is als broedvogel uit Vlaanderen verdwenen. De grote karekiet is praktisch verdwenen

¹ Instituut voor Natuurbehoud

² Nationale Plantentuin

Figuur 9.1:

Trend tussen 1990 en 2002. Aantal soorten per trend-categorie (sterke achteruitgang van > 50 %; matige achteruitgang van 50-20 %; fluctuatie tussen 20 % minder en 20 % meer; matige vooruitgang van 20-50 %; sterke vooruitgang van > 50 %). (bron: [373]).

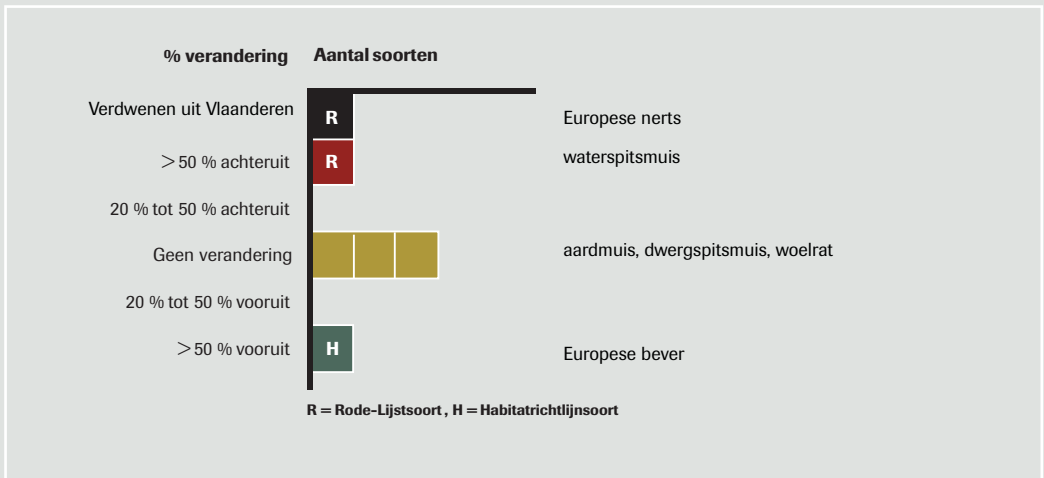
Figuur 9.2:

Vergelijking van de trends voor moerasvogels in Vlaanderen en Europa (brongegevens: [373, 248]).

Figuur 9.3:

Trend tussen de periodes 1964-70 en 1987-2002 voor de zoogdieren met hoofdverspreiding in moerassen. R = Rode-Lijstsoort, H = Habitatrichtlijnsort (brongegevens: [76, 368]).

en komt nog maar zelden tot broeden. Van de 14 soorten waarvan de trend stabiel/fluctuerend is, of die een stijgende trend vertonen gedurende de laatste jaren, zijn er zeven soorten waarbij het nog steeds om zeer lage broedgevallen gaat (o.a. woudaap en roerdomp). Volgens de nieuwe Rode Lijst van de broedvogels (zie hoofdstuk 1 Rode Lijsten) zijn baardmannetje en cetti's zanger zeldzaam, porseleinhoen en rietzanger zijn bedreigd terwijl snor, roerdomp en woudaap met uitsterven bedreigd zijn. De bedreigde rietgors en de met uitsterven bedreigde watersnip gaan nog steeds achteruit. De watersnip kende de laatste jaren wel een lichte heropleving. Mogelijk is dat het gevolg van de iets hogere waterstanden van de laatste jaren.

Versnippering en verlies van habitatkwaliteit zijn belangrijke factoren die de toestand van de moerasvogels bepalen. Als gevolg van een onaangepaste waterhuishouding en verbossing zijn de laatste decennia grote oppervlakten rietmoeras verdwenen. Dat heeft vooral een nefaste invloed gehad op de populaties van de typische reigerachtigen. Daarnaast is ook de waterkwaliteit meestal ongeschikt om te voldoen aan de habitateisen van kritische reigerachtigen zoals woudaap en vooral roerdomp. Het langdurig ontbreken van voldoende oppervlakte jonge verlandingsstadia in natte situaties leidde tot het verdwijnen van de grote karekiet als broedvogel. Recentelijk heeft soortgericht beheer die toestand lichtjes verbeterd, maar of de trend bestendig wordt, is nog onzeker.

In 2004 verscheen het rapport 'Birds in Europe' [248] dat een analyse maakt van de trends in Europa tussen 1990 en 2000. De trends voor Vlaanderen en Europa lopen tamelijk gelijk (figuur 9.2). Voor geheel Europa werd er voor het grootste deel van de soorten geen veranderingen opgetekend. In Vlaanderen verbeterde de toestand van 7 (blauwborst, cetti's zanger, porseleinhoen, rietzanger, roerdomp, sprinkhaanzanger, woudaap) van de 13 soorten.

1.2 Zoogdieren

Voor de zoogdieren met hoofdverspreiding in moerassen kon een trendanalyse worden uitgevoerd op basis van de nieuwe zoogdierenatlas [368]. Voor de analyse worden de patronen vergeleken uit de periodes 1964-70 [20], 1976-85 [155] en 1987-2002. De soorten werden ingedeeld in 5 categorieën: 1) sterke achteruitgang: > 50 %; 2) matige achteruitgang: 50-20 %; 3) fluctuatie: tussen 20 % minder en 20 % meer; 4) matige vooruitgang: 20-50 %; 5) sterke vooruitgang: > 50 %. De veranderingen worden geïllustreerd aan de hand van de verschuiving van het aantal soorten per categorie (figuur 9.3).

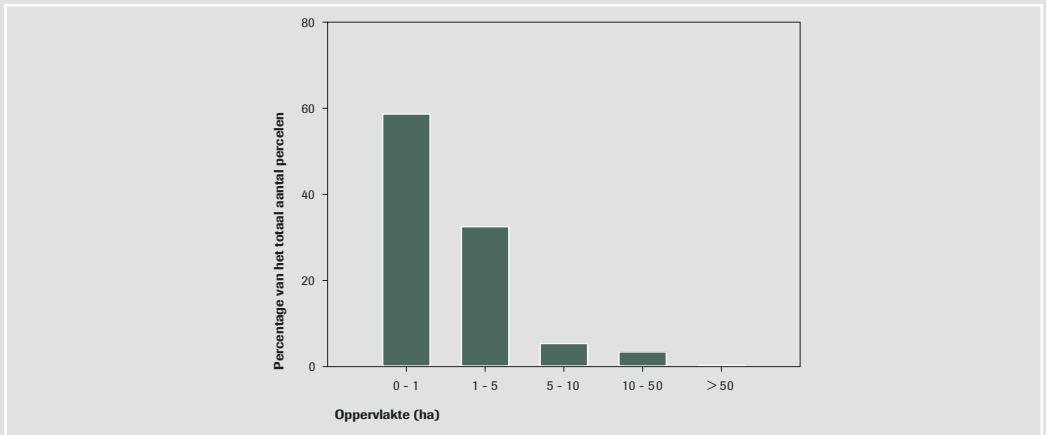
Van de moerassoorten is er één soort verdwenen uit Vlaanderen, namelijk de Europese nerts. De waterspitsmuis die op de Rode Lijst uit 1994 [76] al genoteerd stond als bedreigd gaat nog fors achteruit. De andere vier soorten kenden geen verandering (aardmuis, dwergspitsmuis, woelrat). De Europese bever is een redelijk nieuwe soort. In 2000 werd de eerste bever opgemerkt langs de Dijle. Die was waarschijnlijk afkomstig uit Wallonië waar enige tijd voordien bevers werden uitgezet. In 2003 werden op minstens 6 plaatsen langs de Dijle en de Laan 20 Beierse bevers illegaal uitgezet (zie ook hoofdstuk 4 Zoogdieren).

1.3 Oppervlakteverdeling eenheden moeras en rietland

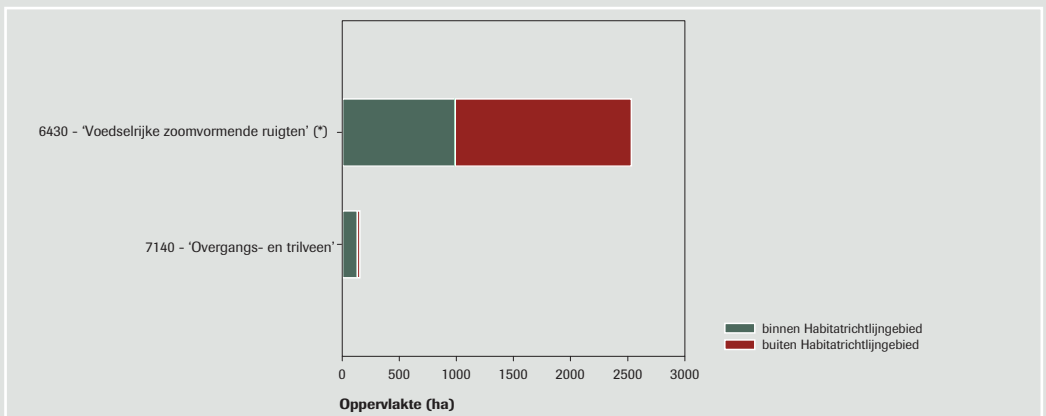
De totale oppervlakte moerasgebied in Vlaanderen bedraagt ongeveer 11.000 ha moeras (waaronder 4000 ha rietland). Een belangrijk knelpunt voor de moerasgebieden is de sterke versnippering van de gebieden.

Een aanzienlijk deel van de oppervlakte moerassen is de som van een groot aantal 'moerasjes', die volledig van elkaar zijn gescheiden en sterk verspreid voorkomen. Een moeraszone bestaat uit een grote verscheidenheid aan standplaatsen. Als gevolg van die grote variatie lopen veel soorten in kleine moerasgebieden het risico hun specifieke

Figuur 9.4:
Oppervlakteverdeling
van moerassen en
rietlanden volgens de
Biologische
Waarderingskaart
(bron: [445]).

Figuur 9.5:
Moerashabitats uit
Bijlage I van de
Habitatrichtlijn en
hun oppervlakte
(best beschikbare
gegevens) binnen en
buiten
Habitatrichtlijngebied
en in Vlaanderen
(brongegevens:
[245]).

Niet opgenomen in de figuur omwille van beperkte oppervlakte:

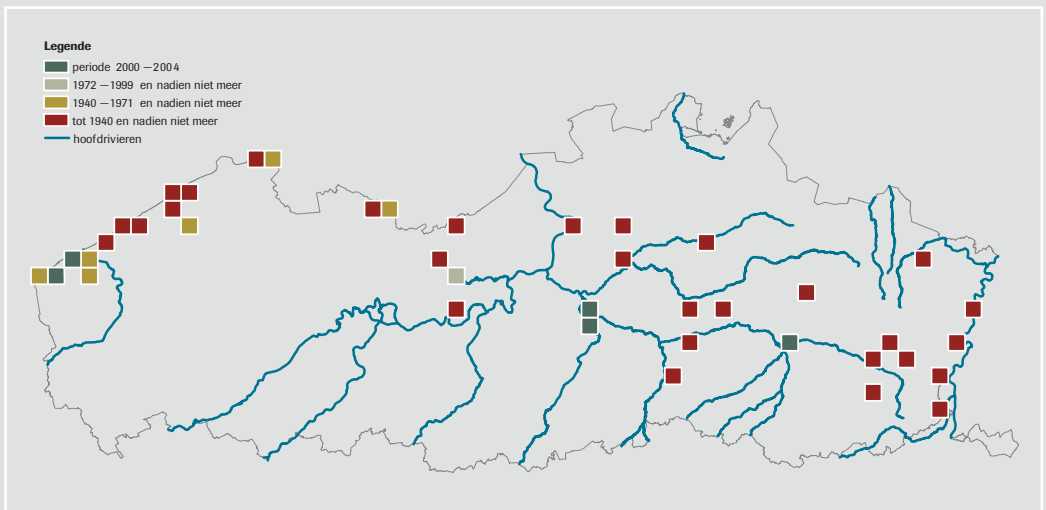
- 7210(**) - Kalkhoudende moerassen met galigaan en veenzegge (9 ha, volledig binnen habitatrichtlijngebied);
- 7220(**) - Kalktufbronnen met tufsteenformatie (*Gratoneurion*) (goed ontwikkelde vormen < 1 ha);
- 7230 - Alkalisch laagveen (12 ha, volledig binnen Habitatrichtlijngebied).

(*) Deze habitat betreft vochtige en voedselrijke ruigten langs waterlopen en boszomen. Hier wordt alleen over de alluviale ruigten gerapporteerd.

(**) Prioritaire habitat

#09
01 Toestand
02 Beleid
03 Kennis

Figuur 9.6:
Verspreiding van
kruipend moeras-
scherm in uurhok-
ken voor verschil-
lende periodes.

habitat te verliezen wanneer er wijzigingen zijn in de waterhuishouding of bijvoorbeeld bij het maaien van het riet. Voor veel moerassoorten zijn erg kleine gebieden niet geschikt voor een duurzame populatie. Bijna 50 % van de moeraszones is kleiner dan 1 ha (figuur 9.4). Dat is te klein voor een aantal habitatkritische soorten.

1.4 Habitat uit Bijlage I van de Habitatrichtlijn

In Vlaanderen komt 2700 ha moerashabitat van de richtlijn voor (figuur 9.5). De grootste oppervlakte wordt ingenomen door voedselrijke, zoomvormende ruigten. In praktijk gaat het over 2530 ha ruigten met moerasspirea. Een groot deel van die ruigten valt buiten Habitatrichtlijngebied, hoewel de ruigten met de kenmerkende zeldzame soorten (bv. moerasstreekzaad) meestal wel binnen de afbakening liggen. De overige moerashabitats, als trilvenen en alkalische laagvenen (155 ha), zijn van nature bijzonder zeldzaam. Ze vallen bijna volledig binnen Habitatrichtlijngebied en zijn zeer gevoelig voor verdroging, vermessing en verzuring. Duurzame instandhouding van die habitats is alleen mogelijk mits een goede milieukwaliteit en een gericht beheer. Dat kan vermoedelijk alleen binnen reservaten. Duurzame instandhouding van de ruigten kan ook in het kader van integraal waterbeheer. Twee boshabitats zijn aan moeras-sige omstandigheden gebonden: veenbossen en alluviale bossen met zwarte els en gewone es (zie hoofdstuk 11 Bossen).

Kruipend moerasscherm, een grondwaterafhankelijke Habitatrichtlijnsoort.

Kruipend moerasscherm is een met uitsterven bedreigde Rode-Lijstsoort in Vlaanderen (Floradatabank, 2001). Kruipend moerasscherm heeft een beperkt verspreidingsgebied dat nagenoeg volledig in Europa valt en waarin Vlaanderen centraal gelegen is. De soort is binnen het hele verspreidingsgebied zeer zeldzaam en is in sommige landen uitgestorven (figuur 9.6) [180]. De opname van kruipend moerasscherm in de bijlagen van de Conventie van Bern (1) en van de EU Habitatrichtlijn (2 en 4) betekent dat de soort overal strikt beschermd moet worden. Er werden drie Habitatrichtlijngebieden afgebakend (eerste aanmelding in 1996, aanvullingen in 2001 en het Vaststellingsbesluit in mei 2002) die de huidige groeiplaatsen herbergen: de 'Demervallei', het 'zuidoosten van de Zandleemstreek' en de 'Duingebieden'. Ook moeten maatregelen getroffen worden om de soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen. De oude en de recente waarnemingen werden vergeleken [275]. Zoals in figuur 9.6 is te zien zijn er 41 locaties waar kruipend moerasscherm ooit werd vermeld; de verspreiding ligt vooral in de nabijheid van grote rivieren. In 4 opeenvolgende onderzochte periodes neemt het aantal uurhokken waar kruipend moerasscherm werd gevonden af. Ongeveer 60 % van alle groeiplaatsen dateren van vóór 1900; na 1950 bleef er maar 38 % over en vandaag blijven minder dan een kwart van de vindplaatsen over. Vandaar dat de soort is opgenomen in de Rode Lijst. De oude vindplaatsen werden in 2000 opnieuw bezocht en slechts op 6 plaatsen werd de soort nog teruggevonden. De zes populaties, 4 aan de kust, één in Donk bij Herk-de-Stad en één in Mechelen, liggen verspreid over 5 uurhokken en bevinden zich allemaal in SBZ-gebied (Speciale Beschermingszone). Slechts één populatie bevindt zich in een natuurreservaat (zie hoofdstuk 34 Natuurreservaten). In 2002 is één populatie verdwenen omwille van onaangepast beheer. Sinds 2003 wordt de demografie van vier populaties tijdens het groeiseizoen maandelijks opgevolgd om de evolutie van de populatie en achterliggende factoren te achterhalen [276]. De (grote) populatie in de Demervallei is niet optimaal. De begrazing in het gebied is onvoldoende om de vegetatie in voldoende mate open te houden. De kwaliteit van het water dat het gebied overstroomt, is problematisch vanwege de invloed van regelmatige overstorten vanuit rioleringen. Ondanks zijn huidige wettelijke bescherming is kruipend moerasscherm in de praktijk niet effectief overal beschermd. Monitoring en onderzoek naar ecologie lopen.

© Yves Adams

1.5 Regionaal belangrijke habitat

Naast de habitats uit de bijlagen van de Habitatrichtlijn zijn een aantal moerastypes zeldzaam tot uiterst zeldzaam op Vlaams niveau. Het gaat om grote zeggenvegetaties (*Magnocaricion*) (180 ha binnen en 220 ha buiten Habitatrichtlijngebied), rietland en andere *Phragmition*vegetaties (1300 ha binnen en 2030 ha buiten Habitatrichtlijngebied) (brongegevens: [445]). Zij vormen een belangrijke component van het integraal waterbeheer.

02 Beleid

Van het moeras en het moerasbos wordt 80 % beschermd als Habitatrichtlijngebied, als groengebied of als natuurgebied, van het rietland 63 % (NARA 2003). Alle moerashabitats worden eveneens beschermd door het algemeen verbod op de vegetatiewijziging. Aan die beschermingstatuten zijn echter geen actieve maatregelen verbonden voor het behoud van de biotopen. Voor het behoud van kwalitatief goede moerashabitat is beheer veelal noodzakelijk.

Intussen is de afbakening VEN 1ste fase met 15 groene RUP's (Ruimtelijke Uitvoeringsplannen) goedgekeurd. Het omvat 65 % van de moerasgebieden en 55 % van het rietland. In die gebieden is de hoofdfunctie natuur. De voorziene opmaak van de natuurrichtplannen in de VEN- en de groengebieden zou een aanzet kunnen zijn voor het behoud, beheer en herstel van moerasgebieden op grote schaal. De hoofdfunctie natuur in de VEN-gebieden en de daaraan gekoppelde verplichting tot behoud en herstel van de biotopen kan in de praktijk echter worden ontkracht door ontheffingen van verbodsbepalingen. De uitwerking van de natuurrichtplannen is gebaseerd op consensusoverleg. Daardoor zal de uitwerking van een natuurgerichte planning voor grotere eenheden ook buiten natuurreservaten en buiten de gebieden die eigendom zijn van de overheid allicht zeer moeizaam verlopen (zie ook hoofdstuk 31 VEN/IVON). Met name de hydrologische ingrepen die noodzakelijk zijn voor het herstel van moerasgebieden hebben doorgaans implicaties voor meerdere eigenaars.

In het MINA-plan 3 is de planning m.b.t. het integraal waterbeleid afgestemd op de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn Water. In de EKW wordt als plandoelstelling geformuleerd: "het bereiken van een goede toestand van de watersystemen tegen 2015" (zie ook hoofdstuk 38 Waterbeleid). Die plandoelstelling legt strenge en gebiedsgerichte voorwaarden op, zowel aan oppervlaktewaterafhankelijke als grondwaterafhankelijke ecosystemen. De EKW stelt ook nadrukkelijk ecologische doelstellingen voorop. Hierdoor zouden in de deelbekkenbeheerplannen voor een groot deel van de moerasgebieden de volledige hydrologische randvoorwaarden kunnen worden vastgelegd.

03 Kennis

Ondanks de inspanningen in het kader van ecohydrologische studies en ecologische inventarisaties is er een gebrek aan gebiedsdekkende hydrologische basisinformatie om nauwkeurige maatregelen te bepalen en de resultaten te evalueren.

De combinatie van de afbakening van de VEN-gebieden, de uitwerking van natuurrichtplannen en de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn Water leveren op papier een sterk instrumentarium voor het behoud en het herstel van moerasgebieden. Het moet echter nog blijken wat er in de praktijk mogelijk is en of er ook maatregelen zullen genomen worden buiten de kerngebieden, waar reeds natuurreservaten zijn en gronden in eigendom van de overheid of natuurverenigingen.

#09

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

In het verleden is gebleken dat ingrepen op de waterhuishouding met zuivere natuurdoelstellingen moeilijk te verwezenlijken zijn. In valleigebieden worden heel wat initiatieven ondernomen waarvan een groot deel met impact op de moerasgebieden (zie hoofdstuk 13 Valleigebieden). Veelal blijkt dat een belangrijke winst voor natuurwaarden mogelijk is wanneer er samenspel is met het waterbeheer t.a.v. overstromingsrisico's, bv. de inrichting van overstromingsgebieden. Voor moerastypes die erg gevoelig zijn voor vermessing, verzuring en verstoring van de waterhuishouding is dat echter niet altijd een optie.

Dankzij de BWK zijn de oppervlakten biotopen vrij nauwkeurig gekend. De BWK is echter een statische inventarisatie. De kartering geeft slechts beperkte informatie over de kwalitatieve toestand en trends. Er is nood aan de ontwikkeling van een uitgebreid monitoringsnetwerk voor alle biotopen dat abiotische, faunistische en floristische parameters opvolgt. Voor fauna en flora zou een multisoorten benadering moeten worden ontwikkeld.

Lectoren:

Margriet Drouillon - Hogeschool West-Vlaanderen, Departement Provinciale Industriële Hogeschool

Leticia Gheysens - Natuurpunt

Wim Slabbaert - AMINAL, afdeling Natuur

Bart Vercoetere - Haskoning